

УДК 330.341.1 (477)

В. Б. Буторіна,
к. е. н., старший викладач кафедри туризму та економічної теорії,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, м. Кам'янець-Подільський

ВПЛИВ ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ НА ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНИ

V. B. Butorina,

PhD, Senior Lecturer, Department of Tourism and Economic Theory, Kamyanets-Podilsky Ivan Ohienko National University, Kamyanets-Podilsky

THE IMPACT OF ECONOMIC TRANSFORMATION ON THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF UKRAINE

У статті узагальнено характеристику процесу переходу пострадянських країн до економіки ринкового типу за трьома напрямками. Виявлено, що для України альтернативою досягнення національних цілей розвитку є теорія «випереджаючого» розвитку, а не концепція «наздоганяючого» розвитку. Показано, що в Україні інноваційна політика формується у рамках «другої генерації», а запровадження сценарію «третьої» – є передчасним, оскільки найслабшим місцем української національної інноваційної системи є якість міжведомчої координації. Систематизовано стримуючі фактори економічного зростання і науково-технологічного прогресу у перехідній економіці України, які поділяються на дві групи: ті, що виникли під час перебування України у складі Радянського Союзу, і після проголошення незалежності. Запропоновано умови переходу економіки України на інноваційний шлях розвитку.

In the article generalized the characteristic process of transition to a market economy for post-Soviet countries in three ways. Discovered, that for Ukraine an alternative to achieve national development goals is the theory of «anticipatory» development, rather than the concept of «catching up» development. It is shown that in Ukraine the introduction of innovative policy in the framework of the «second generation» and the introduction of screenplay of «third» – is premature, because the weakest place of Ukrainian national innovation system is the quality of interagency coordination. It was systematized deterrent factors of economic growth and scientific and technological progress in the transitional economy of Ukraine, which divided into two groups: those that have arisen while Ukraine was in the Soviet Union and after independence. The article proposed conditions of transition of the Ukrainian economy on an innovative path of development.

Ключові слова: перехідна економіка, інноваційний розвиток, трансформаційний процес, інноваційна політика, економічне зростання, науково-технологічний прогрес, теорія «випереджаючого» розвитку, концепція «наздоганяючого» розвитку.

Keywords: transitional economy, innovative development, the transformation process, innovation policy, economic growth, scientific and technological progress, the theory of «anticipatory» development, the concept of «catching up» development.

Постановка проблеми. Перехід до інноваційного типу економічного зростання принципово важливий для країн з перехідною економікою. Їх національне господарство містить значну питому вагу застарілих виробництв, застосовуються екстенсивні чинники економічного зростання, а роль у міжнародному поділі праці не є вигідною перспективою. Тому пильна увага вчених і державних діячів постсоціалістичних країн прикута до теорій надолуження і випереджального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Трансформаційні процеси у суспільстві досліджують вітчизняні економісти П. Леоненко, О. Черепнін, С. Дорогунцов та В. Чижова. Проблеми економічного зростання в Україні перебувають у сфері наукових інтересів В. Тарасовича, В. Горбачука і В. Зеленока. В. Соловйов, Г. Андрощук, І. Жилієв, Б. Чижевський і М. Шевченко досліджують інноваційні аспекти розвитку України. А. Процалкіна, М. Гаман вивчають перехід країн із трансформаційного економікою на інноваційний шлях розвитку.

Формулювання цілей статті. Визначення впливу економічної трансформації на інноваційний розвиток України.

Виклад основного матеріалу дослідження

Процес економічної трансформації є безперервним. Видозміни можуть бути разові та дискретні, що супроводжують перехідні економіки, і систематичні, що передбачають безперервну зміну і вдосконалення будь-якої економічної системи.

Україна, як і інші держави, утворені після розпаду СРСР, знаходиться в процесі трансформації, коли здійснюється реальний перехід від змішаної економіки одного типу до іншого типу – зміна адміністративно-командних засад ринковими. Трансформаційна економіка, на відміну від демонтажу однієї системи і заміни її зовсім новою, є особливим станом еволюційного процесу суспільного розвитку в період зміни його соціально-економічних форм. Можна виділити п'ять трансформаційних процесів у суспільстві (рис.1):

Рис. 1. Трансформаційні процеси у суспільстві у XXI ст.

Джерело: систематизовано автором

Окрім наведеного переліку трансформаційних процесів у суспільстві можна виділити три групи країн за особливостями шляхів переходу:

- 1) радикальний шлях («шокова терапія») – прискорені перетворення в усіх сферах суспільного життя) – країни з перехідною економікою кінця 80-х років XX ст.;
- 2) еволюційний шлях (градуалізм) – формування в надрах старої командно-адміністративної економіки ринкових компонентів (Китай, Угорщина, Югославія, В'єтнам);
- 3) проміжний шлях – перехід до ринкової економіки відбувається повільніше, ніж у країнах першої групи, однак швидше, порівняно з країнами другої групи (Україна, Болгарія, Росія, Румунія та інші).

Розглянемо загальну характеристику процесу переходу пострадянських країн до економіки ринкового типу (рис. 2).

Рис. 2. Загальна характеристика процесу економічної трансформації постсоціалістичних країн

Джерело: систематизовано автором

Країни, що відмовилися від планової економічної системи (у тому числі Україна) і здійснили глибокі інституційні перетворення, опинилися у ситуації переходу за трьома зазначеними напрямками.

У сучасній економічній літературі, доктринах міжнародних економічних організацій домінує концепція «наздоганяючого» розвитку (або теорія «динаміки надолуження»), яку рекомендовано постсоціалістичним країнам, а також країнам, що розвиваються. В основі теорії «динаміки надолуження» лежить ідея А. Гершенкрона, що країна, уряд якої здійснює політику переходу до ринкової економіки, демонструє настільки високі темпи розвитку, наскільки великим є її відставання від групи країн-лідерів [4, с.151].

Відповідно до положень теорії «надолуження», основними чинниками економічного зростання у країнах з перехідною економікою є:

- здійснення глибоких змін у трансформації економічної системи країни, що виявляється в активній політиці держави щодо забезпечення повної зайнятості, антициклічному регулюванні та соціальній стабільності за рахунок співпраці уряду, профспілок та підприємців;
- підтримка високих темпів технологічного оновлення;

- досягнення відчутного ефекту від структурно-технологічної модернізації економіки, орієнтація на розвиток обробної промисловості;
- підвищення наукоємності економіки та інноваційного інвестування;
- активна інтеграція у світогосподарську систему з дотриманням вимог економічної безпеки;
- стан людських ресурсів – рівень освіти, інтелект та творчі здібності, що визначають здатність застосовувати нові технології;
- відкритість економіки;
- макроекономічна стабільність – збалансованість державного бюджету, помірна інфляція тощо.

Для України, як і деяких інших країн з перехідною економікою, єдиною альтернативою досягнення національних цілей розвитку є доктрина «випереджаючого» розвитку. Але лише грамотне здійснення кроків переходу до ринку може забезпечити високі і стабільні темпи економічного зростання.

Перехід до VI технологічного укладу для досягнення випереджального розвитку, відповідно до розрахунків російських вчених Інституту народогосподарського прогнозування РАН [6], можливий лише за умов щорічного приросту ВВП не нижче 8%; промислового виробництва – не нижче 10%; інвестицій в основний капітал – не нижче 15%; витрат на НДДКР – не нижче 20% при досягненні норми накопичення не нижче 35%. В Україні у державному бюджеті на 2013 р. закладено темп приросту ВВП у межах 3%, що ставить під сумнів поступ до переходу на VI технологічний уклад. В Україні домінує відтворення виробництва III укладу (залізничний транспорт, багатотоннажна неорганічна хімія, гірнична металургія тощо) і близько 95% належить до III і IV технологічних укладів [1].

Для країн з трансформаційною економікою кризовий період виявився найбільш вирішальним, оскільки перед ними постала складна задача пошуку рівноваги між двома тенденціями: по-перше, не можна закрити внутрішній ринок, концентруючись лише на внутрішньому економічному розвитку – це призведе до обмеження можливостей опанування досягненнями НТР, скорочення впливу міжнародної конкуренції на вітчизняне виробництво, перешкоджання припливу іноземних інвестицій; по-друге, вільна торгівля призведе до залежності від імпортованих ресурсних надходжень.

Країни з перехідною економікою обирають між переходом до нового шляху прогресивного розвитку і відходом до застою і перетворення на країни, що розвиваються. Проте, за таких умов створюються можливості поєднання антикризової та інноваційної політики для технологічного прориву, що передбачає спрямування ресурсів на стимулювання внутрішнього попиту, зміну структури економіки, формування і розвиток високотехнологічних галузей.

Економічна трансформація впливає на запровадження інноваційного типу розвитку. У перехідній економіці інвестиційна діяльність ускладнюється і є затратною. Ефективній інноваційній політиці держави заважає процес входження країни у глобалізовану економіку.

У розвинених країнах *інноваційна політика держави* пройшла еволюцію (рис. 3):

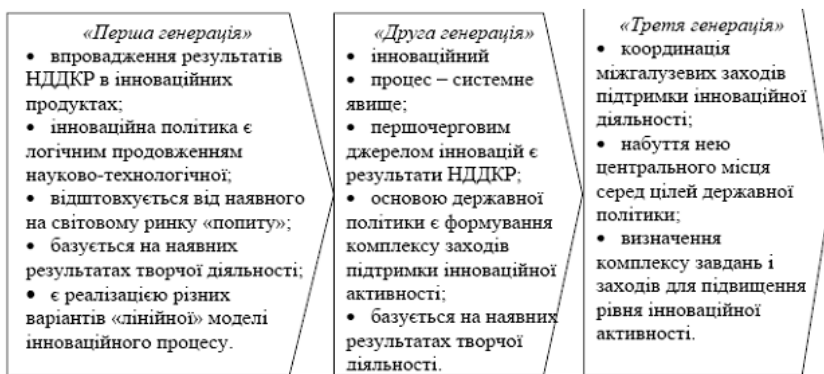

Рис. 3. Еволюція інноваційної політики держави

Джерело: систематизовано автором

Більшість розвинених країн світу історично починали з інноваційна політика першої генерації та згодом переходили на ринкову модель інноваційного процесу. При цьому спочатку потік нових знань розглядався як однонаправлений процес з обмеженими зворотними зв'язками та не провідною роллю ринку. Для «другої генерації» є характерним набуття інноваційною політикою статусу окремої сфери державного регулювання, що координується з традиційними (освітою, наукою, промисловістю, фінансами). На «третьій генерації» акцентує увагу Європейська Комісія у рамках реалізації Лісабонської стратегії.

В Україні Державна інноваційна політика формується у рамках «другої генерації». Оскільки найслабшим місцем української НІС є якість міжвідомчої координації, то запровадження сценарію «третьої генерації» є передчасним.

Спрямованість, джерела й методи державного регулювання інноваційного розвитку залежать від шляху переходу до *науково-інноваційного розвитку*:

1) шлях швидкого поширення перспективних інновацій: поширення і кластеризація інновацій, створення сприятливого науково-технічного середовища для підприємств, заохочення через фінансово-кредитні механізми ризикових проєктів, загальний високий рівень оподаткування і пільговий режим для інноваційних проєктів (Швеція, Швейцарія, Німеччина);

2) шлях науково-технічного лідерства: масштабні інноваційні проєкти, низький рівень оподаткування корпорацій (США, Франція, Великобританія);

3) шлях всебічного інноваційного розвитку: реалізація сучасних досягнень світового НТП, відсутність податкових пільг, створення умов активної творчої діяльності громадян у науково-технічній сфері, реалізація державних освітніх програм (Південна Корея, Японія) [3].

У країнах пострадянського простору формується НІС перехідного типу, що об'єднує елементи адміністративно-командної (науково-технічні організації академії наук, державних наукових центрів і військово-промислового комплексу) і ринкової (інноваційні підприємства, недержавні аналітичні, наукові, консалтингові, венчурні компанії, які працюють для отримання ринкової вигоди). Проте існують перешкоди формуванню ефективної національної інноваційної системи в країнах з перехідною економікою (актуальні і для України), що суперечать вимогам теорії економічного зростання. Розглянемо суть переходу України на інноваційний шлях розвитку з використанням НТП на сучасній технологічній та ресурсній базі (рис. 4, 5):

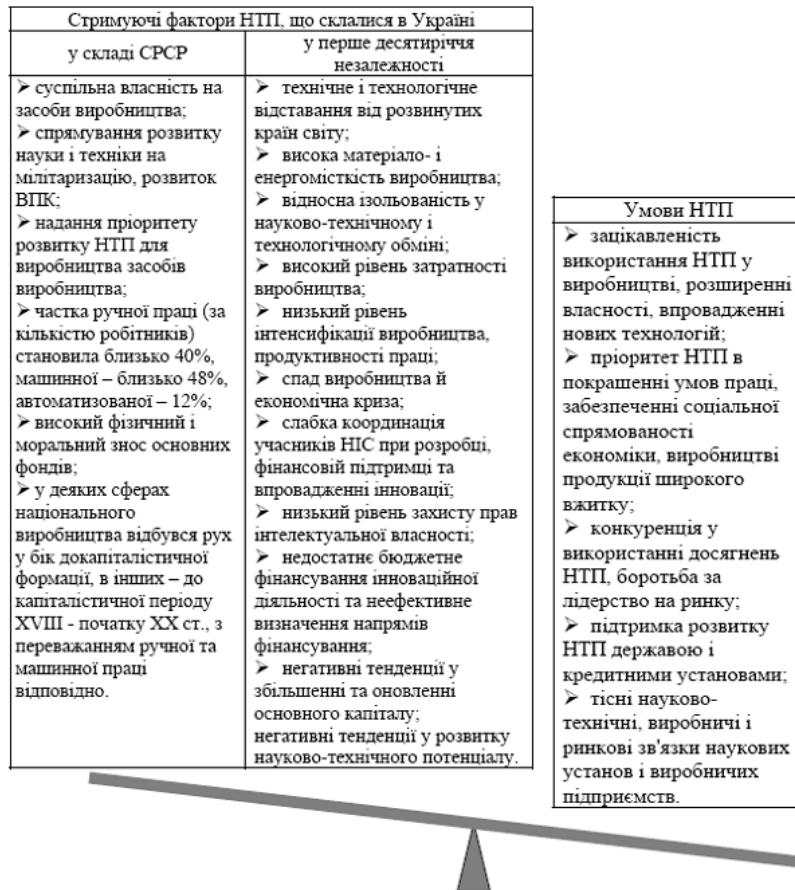

Рис. 4. Перехід економіки України на інноваційний шлях розвитку за рахунок посилення НТП

Джерело: систематизовано автором

За досить несприятливих умов розвитку НТП в Україні створено потужний науково-технічний потенціал, спроможний вирішувати найактуальніші проблеми структурної перебудови економіки, демілітаризації технологій, посилення соціальної їх спрямованості, прискорення НТП, посилення інтенсифікації виробництва тощо. Йдеться не про створення науково-технічного потенціалу, а про реорганізацію діяльності вже створеного на новій економічній основі.

Стримуючі фактори економічного зростання, що склалися в Україні		Завдання переходу економіки на інноваційний шлях розвитку на сучасній технологічній і ресурсній базі
у складі СРСР	у перше десятиріччя незалежності	
➤ архаїчна колоніальна відтворювальна структура: виробництво засобів виробництва (75%) на фактично сталій технологічній основі; ➤ монополізована економіка; ➤ відсутність цілісної системи державних інституцій, необхідних для здійснення ринкової трансформації; ➤ особливості функціональної структури економіки: висока концентрація базових галузей виробництва та ВПК, що обслуговували потреби Союзу і країн РЕВ; ➤ підпорядкування великих підприємств загальносоюзним міністерствам і відомствам, централізоване фінансування; ➤ незавершеність виробничого циклу: в Україні вироблялося 20% кінцевої продукції промисловості; ➤ катастрофічна екологічна ситуація.	➤ використання на початковому етапі суто еволюційного шляху ринкової трансформації; ➤ відсутність комплексу організаційних заходів, які б утверджували сильну виконавчу владу; ➤ відсутність ефективного механізму входження сільського господарства в систему ринкових відносин і на цій основі – докорінного реформування галузі; ➤ непослідовна політика лібералізації, приватизації та демонополізації; ➤ зростанням тіньової економіки; ➤ неконтрольований процес первісного нагромадження капіталу; ➤ структурні деформації: диспропорції відтворювальної структури, деформації галузевої структури, техніко-технологічні деформації, регіональна асиметрія, соціальні диспропорції науково-технічного потенціалу.	➤ підвищення рівня внутрішньої збалансованості економіки; ➤ концентрація ресурсів на пріоритетних напрямках соціально-економічного розвитку з урахуванням національної специфіки; ➤ розвиток наукомістких виробництв і галузей "високих технологій"; ➤ збалансованість як державних, так і приватних інвестицій в НДДКР і формування на цій основі приватно-державного партнерства; ➤ стимулювання університетів для переходу від класичної схеми «наука + освіта», до схеми «наука + освіта + інноваційний бізнес»; ➤ вдосконалення інституційної бази нової економіки, зв'язаної з використанням інтелектуальної власності; ➤ створення раціональної кількості нових структур НІС у формі кластерів новітніх технологій, що є технопарками, науковими центрами; ➤ зменшення технологічних порівняльних переваг вітчизняних товаровиробників відносно зарубіжних конкурентів; ➤ зменшення залежності національної економіки від імпорту товарів і ресурсів; ➤ збільшення частки ресурсозаощаджуючих виробництв; ➤ створення розвиненого споживчого сектору економіки та сфери послуг.

Рис. 5. Перехід економіки України на інноваційний шлях розвитку за рахунок стимулювання економічного зростання

Джерело: систематизовано автором

Стримуючі фактори економічного зростання в перехідний період в Україні можна поділити на дві групи: ті, що виникли під час її перебування у складі Радянського Союзу і після проголошення незалежності.

Дві основні перешкоди для здійснення переходу на інноваційний шлях розвитку для країн з перехідною економікою: економічні агенти, у руках яких зосереджені основні можливості використання класичних факторів виробництва, не бачають великої перспективи у використанні інноваційного фактора; сприйняття інновацій як єдиного цілого, соціально та технологічно аморфного, що суперечить висновку про різне сприйняття інновацій соціумом та сферою виробництва [7]. До цих перешкод можна додати об'єктивну причину недовиробництва реального ВВП Україною: послаблення ролі ефективності виробництва у зв'язку зі скороченням темпів нагромадження основного капіталу [5].

За перше десятиріччя незалежності були створені деякі передумови для переходу України на траєкторію економічного зростання: розширення сфери дії ринкових відносин, зменшення рівня монополізації економіки, становлення конкурентного середовища, зміцнення недержавного сектору.

Важлива особливість трансформаційного переходу України – його інверсійний характер, пов'язаний зі зміною в послідовності економічних перетворень і формуванням ринкової системи в умовах сформованого індустріального суспільства. Безперечно, тривалі ринкові реформи принципово змінили соціально-економічне становище. Однак, відкритим залишається питання щодо завершення перехідного етапу трансформації національної соціально-економічної системи та стратегії подальших реформ.

Не викликає сумнівів, що перехід до інноваційного типу економічного зростання принципово важливий для країн з перехідною економікою, економіка яких містить значну частку застарілих виробництв, застосовуються екстенсивні фактори економічного зростання, а роль у міжнародному поділі праці не є вигідною і перспективною. Високотехнологічні галузі промисловості, у свою чергу, зазнають відчутних трансформацій. Так, у XXI ст. відбувається перехід від традиційної вертикально інтегрованої організаційної структури до мережевої або матричної [2]. У таких структурах виділяються спеціалізовані постачальники комплектуючих виробів і виробничих послуг, а також системні інтегратори – носії бренду, що постачають фінальні вироби споживачам. Хоча ці підприємства тісно пов'язані, з технологічної точки зору, як ланки виробничого ланцюжка, вони уже формально незалежні.

Сутність трансформаційного процесу в Україні полягає в переході від підсистеми, сформованої для обслуговування народногосподарського комплексу СРСР, який функціонував на адміністративно-планових засадах із застосуванням застарілих способів виробництва, до цілісної економічної системи, що функціонує на ринкових та інноваційних принципах.

Висновки. Не викликає сумнівів, що перехід до інноваційного типу економічного зростання принципово важливий для країн з перехідною економікою. Значна увага науковців і державних діячів постсоціалістичних країн приділяється теорії надолуження і теорії випереджального розвитку. На основі виділення п'яти трансформаційних процесів у суспільстві та трьох шляхів перетворень узагальнено характеристику процесу переходу пострадянських країн до економіки ринкового типу за трьома напрямками.

Країни з транзитивною економікою опинилися на роздоріжжі вибору: переходу до нового шляху прогресивного розвитку, чи навпаки – відходу до стану застою. Ситуація особлива, але саме вона є шансом для стрімкого економічного прориву. Водночас, є сумніви поступу України до переходу на VI технологічний уклад, що є цілком «випереджаючого» розвитку. Водночас, в Україні державна інноваційна політика формується у рамках «другої генерації», а запровадження сценарію «третьої» – є передчасним, оскільки найслабшим місцем нашої НІС є якість міжвідомчої координації.

Аналіз трансформаційного процесу в Україні уможливив систематизацію перелік стримуючих факторів економічного зростання і НТП, а також умов переходу економіки на інноваційний шлях розвитку.

Література.

1. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / упоряд.: Г.О. Андрощук, І.Б. Жилиєв, Б.Г. Чижевський, М.М. Шевченко. – К. : Парламентське видавництво, 2009. – 632 с.
2. Байбакова Е.Б. Взаимосвязь инновационного развития и организационной структуры предприятий и отраслей (на примере авиастроения) / Е.Б. Байбакова, В.В. Клочков // *Инновации : науч.-практ. ежемесичный журн.* – СПб : Трансфер. – 2013. – № 4 (174). – С. 90–98.
3. Гаман М.В. Державне управління інноваціями: Україна та зарубіжний досвід : монографія / М.В. Гаман. – К. : Вікторія, 2004. – 405 с.
4. Фактори економічного зростання в Україні та сусідніх державах / За ред. Горбачука В., Зелениука В. – К.: Альтерпрес, 2004. – 196 с.
5. Дорогунцов С. Методологічні проблеми відтворення основного капіталу в трансформаційний період / С. Дорогунцов, В. Чижова // *Актуальні проблеми економіки.* – 2010. – №6. – С. 93-111.
6. Ксенофонтов М.Ю. Условия перехода к VI технологическому укладу / М.Ю. Ксенофонтов, М.Н. Узьяков. // *Проблемы прогнозирования.* – №6, 2012. – С. 36–49.
7. Соловьев В.П. Инновации в контексте рыночных отношений и социальных ожиданий. – Коллективная монография «Динамика инноваций» / Под ред. В.И. Супруна. – Новосибирск: ФСПИ «Тренды», 2011. – С. 174–190.

References.

1. Androshhuk, G.O. and others (2009), *Stratehiia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy na 2010–2020 roky v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv* [The strategy of innovative development of Ukraine for 2010-2020 in the conditions of globalization challenges], Parlamentske vydavnytstvo, Kyiv, Ukraine, p.632.
2. Bajbakova, E.B. and Klochkov, V.V. (2013), “Vzaimosvjaz' innovacionnogo razvitija i organizacionnoj struktury predprijatij i otraslej (na primere aviastroenija)”, *Innovacii : nauch.-prakt. ezheimesjachnyj zhurn.*, Transfer, SPb, Russia, vol. 4 (174), pp. 90–98.
3. Hama, M.V. (2004), *Derzhavne upravlinnia innovatsiiamy: Ukraina ta zarubizhnyi dosvid* [Public Administration innovation: Ukraine and international experience], Viktoriia, Kyiv, Ukraine, p.405.
4. Horbachuka, V. and Zeleniuka, V. (2004), *Faktory ekonomichnoho zrostantia v Ukraini ta susidnikh derzhavakh* [Factors of economic growth in Ukraine and neighboring countries], Alterpres, Kyiv, Ukraine, p.196.
5. Dorohuntsov, S. and Chyzhova, V. (2010), “Metodolohichni problemy vidtorennia osnovnogo kapitalu v transformatsiinyi period”, *Aktualni problemy ekonomiky*, vol.6, pp. 93-111.
6. Ksenofontov, M.Ju. and Uzjakov, M.N. (2012), “Uslovija perehoda k VI tehnologicheskomu ukladu”, *Problemy prognozirovanija*, vol.6, pp. 36–49.
7. Solov'ev, V.P. (2011), *Innovacii v kontekste rynochnyh otoshenij i social'nyh ozhidanij* [Innovations in the context of market relations and social expectations], FSPI «Trendy», Novosibirsk, Russia, pp. 174–190.

Стаття надійшла до редакції 18.06.2015 р.

